

הרב אברהם משה אבידן זצ"ל

למהות ימי החנוכה*

הפוסקים נחלקו אם קיים דין שמחה בחנוכה. המחבר בשו"ע סי' תרע סע' ב כתב: ריבוי הסעודות שמרבים בהם הם סעודות הרשות, שלא קבעום למשתה ושמחה. והרמ"א השיג שיש אומרים שיש קצת מצוה בריבוי הסעודות, משום דבאותם הימים הייתה חנוכת המזבח. משמע מדברי הרמ"א שהצד לומר שיש מצוה בריבוי הסעודות הוא רק מפני שבאותם הימים הייתה חנוכת המזבח, אבל ללא חנוכת המזבח אין דין שמחה משום הנס. וראה במשנה ברורה שם ס"ק ו שהלבוש ביאר את ההבדל שבין פורים לחנוכה, שבפורים הייתה הגזרה להשמיד ולהרוג את גופם של היהודים, שזה ההיפך של משתה ושמחה, לכן תיקנו בפורים משתה ושמחה, אבל אנטיוכוס גזר עליהם רק שמד להמיר את דתם, לכן אין בחנוכה דין משתה ושמחה.

ברם מהרמב"ם נראה שיש צד לחייב שמחה בחנוכה, ולא בגלל חנוכת המזבח. וז"ל בהלכות חנוכה פ"ג הל' ב-ג: וכשגברו ישראל על אויביהם ואיבדום בחמישה ועשרים בחודש כסלו היה, ונכנסו להיכל ולא מצאו שמן טהור במקדש אלא פך אחד ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד, והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים עד שכתשו זיתים והוציאו שמן טהור, ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחילתן מליל חמישה ועשרים בכסלו **ימי שמחה והלל**, ומדליקין בהם הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות ולגלות הנס. וימים אלו הן הנקראים חנוכה, והן אסורין בהספד ותענית כימי הפורים, והדלקת הנרות בהם מצוה מדברי סופרים כקריאת המגילה. עכ"ל. והנה הרמב"ם לא הזכיר כלל את העניין של חנוכת המזבח, ואעפ"כ כתב שימי חנוכה הם ימי שמחה והלל.

* הדברים מובאים כאן לרגל יום השנה הראשון לפטירתו של הרב אבידן זצ"ל שיחול ב"ז שבט תשפ"ב. הרב אבידן (זמל) נולד בה' באלול תרצ"ח, למד בישיבת חברון בירושלים והיה מבכירי תלמידיה. אחרי נישואיו למד בכולל להוראה שע"י מכון הארי פישל בירושלים, ואחרי כמה שנים עבר לרבנות הצבאית ושימש בה בתפקידים בכירים, עד לתפקיד סגן הרב הראשי לצה"ל האחראי על ההלכה ובתי הדין. בשנת תשמ"ז, על פי הזמנת ראש הישיבה הרב מאיר שלזינגר שליט"א, מונה לר"מ השיעור הגבוה בישיבת שעלבים, ובשנת תשנ"ג התבקש להחליף את הרב שלזינגר שפרש, ושימש בתפקיד ראש הישיבה עד שנת תשס"ד. הרב אבידן זצ"ל כתב ספרי הלכה חשובים וכן ספרים על הש"ס ועל הרמב"ם, ונשארו ממנו בכתובים עוד דברי תורה והלכה רבים שיצאו בעז"ה לאור ע"י בני משפחתו. הרב היה מקורב מאוד לגרי"ש אלישיב זצ"ל ויבל"א לגר"מ שטרנבוך שליט"א, והרבה מדבריהם משוקעים בספריו. מאמר זה על דין השמחה בחנוכה הועבר למערכת 'המעין' ע"י בנו הרב יאיר שליט"א, והדברים עברו עיבוד קל וקיצור ע"י המערכת. תנצב"ה.

הב"ח שם פסק שיש דין שמחה בחנוכה וסמך על הרמב"ם בזה, וכן נקט המהרש"ל ביש"ש בבא קמא פרק מרובה סימן לז בדעת הרמב"ם, וכן הוא בעוד אחרונים. וראה בבנין שלמה, הובא בספר הליקוטים ברמב"ם שבהוצאת פרנקל, שתמה על הטושו"ע שלא הביאו את דעת הרמב"ם. וכן כתב במעשה רקח שלדעת הרמב"ם הסעודות בימים אלה הם מצוה ולא רשות, וכל זה בניגוד למש"כ בצפנת פענח מסכת סופרים פרק כ שכוונת הרמב"ם רק שקריאת ההלל תהיה בשמחה.

ודעת הרמב"ם צ"ע בתרתי: חדא, למה השמיט הרמב"ם את כל העניין של חנוכת המזבח, הן הרמ"א הנ"ל אינו בודד בזה, ואף האור זרוע בחלק ב סימן שכא כתב כן ע"פ מגילת תענית, ולכאורה משמע כן מהגמרא בע"ז נב, ב שבית חשמונאים גנזו את אבני המזבח מפני ששיקצום אנשי יון לע"ז ולמדו כן מקרא ד"באו בה פריצים ויחללוה", היינו שבנו מזבח חדש. ובשבלי הלקט סימן קעד כתב שכל בית המקדש נתחנך והוכשר לעבודה מחדש, משום שהיוונים טימאו את ההיכל והעזרות והמקדש וכל כליו, וכשגברו החשמונאים טיהרו את ההיכל ועשו חנוכה בתחילת חינוכם לעבודה כמו שעשה משה. וראה במהרש"א שבת כא, ב שדחה את שכתב הר"ן שהשם 'חנוכה' נובע מלשון חניה שחנו בכ"ה, דלא שייך לשון 'חניה' לימים שמותרים במלאכה, אלא דנקרא חנוכה ע"ש חנוכת המזבח. ולא שאלו בגמרא מהו חנוכה, שזה פשוט, אלא כוונת הגמרא הייתה לשאול בעקבות איזה נס קבעו להדליק נרות בחנוכה, כלומר שעצם החנוכה הוא משום חנוכת המזבח, ונוסף לזה קיים דין של הדלקת נרות. ועוד, אם לא מפני חנוכת המזבח מהו המקור לשמחה? כלומר מהרמב"ם עולה שתיקנו דין שמחה משום שמציינים את הצלת גופם, בניגוד ללבוש הנ"ל.

באשר לשאלה הראשונה, נראה שהרמב"ם הולך בזה לשיטתו שהיוונים לא הפקיעו את קדושת מקום המקדש, וכמבואר בדבריו בפרק שישי מהלכות בית הבחירה דלענין קדושת המקדש והר הבית וירושלים לא אמרינן דביאת הפריצים מפקיעה את הקדושה, מפני שהקדושה היא מפני השכינה. וא"כ קדושת מקום המזבח לא פקעה כלל ע"י ביאת פריצים כמו דלא פקעה קדושת מקום המקדש. ומה שבנו את המזבח מחדש אין זה בגדר חנוכת מזבח, אלא הרי זה כמזבח שנפגם ובנו אחר במקומו, דאינו כדין חינוך. מיהו על האור זרוע לא קשה כלל, שכן אפשר שהוא סובר כרמב"ן במלחמות בע"ז שם, וכדעת עוד ראשונים, שגם לגבי קדושת המקדש אמרינן דע"י ביאת הפריצים פקעה הקדושה, וא"כ גם מקום המזבח נפקע מקדושת מקום המזבח, ושפיר שייך דין חינוך במזבח, ואינו כמזבח שנפגם.

ועוד יש לומר על פי מה שחקר בחזו"א מנחות סימן ל אות ג לגבי חנוכת מזבח העולה ומזבח הקטורת, אם הם נחשבים בכלל כלי שרת שלדורות עבודתן מחנכתן, ומזבחות נמי עבודתן מחנכתן, ורק שיש תנאי במזבח העולה שאין מחנכין אותו אלא

בעולת הבוקר, וכן במזבח הזהב יש תנאי באיזה קטורת הוא נחנך. ולפי זה מקום המזבחות אינו טעון חינוך מיוחד, אלא המקום מתקדש יחד עם קדושת העזרה כולה שמתקדשת בשיירי המנחה כדאיתא בשבועות טו, א. ולפי זה מה ששיקצו אנשי יון את אבני המזבח ואח"כ בנו אותו היהודים מחדש אין בבניין מחדש משום חידוש קדושת מקום המזבח, אלא שהוא כמזבח שנפגם ובנו אחר במקומו, דאין עליו תורת חינוך אלא תורת קידוש כשאר כלי שרת, שהמזבחות בכלל כלי שרת הם. ברם, החזו"א שם בהמשך דבריו (בעיקר באות ה) נוטה יותר לומר שהמזבחות אינם בכלל כלי שרת, וגדר מצות חינוכם הוא כעין הקרבת המילואים בימי משה. ועוד הוסיף, שגם למ"ד שקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא, כמבואר בשבועות טז, א שערזא זכר בעלמא הוא דעבד, א"כ לכאורה לא שייך לדמות את חינוכו לענין המילואים, מכל מקום כיון שנחרב על פי ה' וגם פקעה קדושת הארץ, ואפילו מקום המזבח לא היה בו קדושת הארץ, והרבה מצוות תלויות בהיות כל יושביה עליה, והרבה תלויות במזבח, לכן כשחרב וחזר חשיב כחדש לענין חינוך. כלומר החזו"א מחדש שזכר בעלמא הכוונה שלמרות שלא פקעה הקדושה הראשונה מ"מ שייך שפיר לקים מצות חינוך במזבח כמו במילואים. ועוד הוא מחדש שבזמן הגלות פקעה מצות תמידין, ולא מחמת אונס אלא שזה בכלל גזירת הגלות, וכדכתיב "ולא אריח בריח ניחוחכם", אבל אם נפגם או נהרס המזבח אין בו דין חינוך. אך גם לפי זה בזמן החשמונאים לא היה לחינוך המזבח דין חינוך כמו בימי משה, שכן בזמן החשמונאים לא פקעה קדושת הארץ מהמצוות התלויות בה, והבית לא חרב, ולא הלכו לגלות, וא"כ שפיר יש לומר גם לפי זה שהרמב"ם סובר כן. ולכן לא שייך לדעתו לקבוע את ימי החנוכה כימי שמחה מפני חנוכת המזבח למרות שהחשמונאים בנו את המזבח מחדש, כי אין כאן חינוך אלא בנייה מחדש כמו בנפגם או נהרס המזבח. אך האור זרוע כנראה סובר שיש גם קדושת מקום המזבח, וע"י ביאת הפריצים פקעה קדושת מקום המזבח כי גם קדושת בית המקדש פקעה, ושייך שפיר חלות שם חנוכת המזבח במזבח שבנו החשמונאים.

אלא שעדיין צריך טעם, אם גם קדושת מקום המקדש פקעה ע"י ביאת הפריצים למה לא כתב האור"ז דחנוכה היא על שם חנוכת בית המקדש, וכשבלי הלפט הנזכר לעיל. ונראה לומר, שהאור זרוע והשבלי הלפט חולקים בשאלה האם יש לחלק בדין חילול ע"י פריצים בין מזבח למקדש. במקום אחר הבאתי את שהראה לי מרן הגריש"א (שליט"א) [זצ"ל] בשו"ת הרמ"ע מפאנו בדעת הרמב"ם, דלהכי לא אמרינן לגבי מקום המקדש דין ובאו בה פריצים ויחללוה משום דקרקע אינה נגזלת. וע"כ צ"ל דלגבי אבני מזבח, דהוו כתלוש ולבסוף חברו, שייך בהו קנין ע"י כיבוש, היינו שיש הבדל בין קרקע ממש לאבני מזבח, דקרקע לא נקנה בכיבוש, אבל תלוש ולבסוף חיברו כאבני מזבח נקנה בכיבוש, שבענין קרקע יש שני דינים, יש מציאות של קרקע שלא ניתנת לטלטול והעברה, ויש דין של קרקע כתלוש ולבסוף חיברו,

וחילול ע"י פריצים שייך באבני המזבח ולא במקום המקדש, ולכן חנוכה לא שייך אלא מצד המזבח ולא משום בית המקדש כולו. ואף שלגבי מקום המזבח נמי לא שייך חנוכה, מ"מ לגבי אבני המזבח דשייך בהו חינוך כמו המילואים בימי משה, וכמ"ש בחזו"א, שייך בהו שפיר שם חנוכה. לכן לשיטת האור זרוע מזבח אינו בגדר כלי שרת, ושייך בו שפיר עניין חינוך כמו שהיה בימי משה. ולפי זה אפשר שכל מעשה של בניין המזבח מחדש גם כשנהרס חשיב חינוך.

נמצא שיש לנו בזה, שלוש שיטות בראשונים.

א. שבלי הלקט כנראה סובר כרמב"ן ודעימיה שפריצים מפקיעים גם מקדושת מקום המקדש, לכן שפיר שייך השם חנוכה על חנוכת המקדש. אמנם לשון השבלי לקט צריך ביאור, שכן הוא כתב וז"ל: שהרי היונים טמאו את ההיכל והעזרות והמקדש וכל כליו, וכשגברו חשמונאים טהרו את הכל ועשו חנוכה, כמו שעשה משה בתחילת חינוכן לעבודה, עכ"ל, ואינו מזכיר כלל את הפקעת הקדושה.

ב. אור זרוע סובר שיש לחלק בין מזבח למקדש, ולכן השם חנוכה הוא ע"ש חנוכת המזבח בלבד.

ג. הרמב"ם סובר שלא שייך חינוך לא במקדש וגם לא במזבח. ואפשר שרמב"ם דין המזבח הוא כשאר כלי שרת שאין בחינוכם מעין החינוך שבימי משה.

באשר לשאלת מקור השמחה לדעת הרמב"ם, רבי מאיר שמחה זצ"ל במשך חכמה פרשת בהעלותך בביאור הכתוב 'וביום שמחתכם' כתב וז"ל: מכבר פירשתי דביום שמחתכם הוי כעת חנוכת המזבח וכו', ולכן בחנוכה דהיה מילואים בימי חשמונאים שבנו מזבח חדש, ששקצו מלכי יון את אבני המזבח כמפורש ע"ז נב, ב, כתב רמב"ם שהיו ימי שמחה וקבעום לשמחה. עכ"ל. כלומר שגם לרמב"ם מקור דין שמחה שבחנוכה הוא מפני שבימי חשמונאים הקריבו כבימי המילואים שבימי משה. אך כאמור לעיל הרי הרמב"ם השמיט כל זה, ודוחק לומר שאף הרמב"ם סובר כן.

והחיד"א בספרו מחזיק ברכה או"ח סי' תרע כתב וז"ל: הרב ארחות חיים כתב דאע"פ דנס השמן היה שבעת ימים, לבד יום ראשון היה, לפי שאז חנכו הבית מעבודה שבטלו היונים. עכ"ד. ויש להרחיב ולתת תבלין בטעם זה במש"כ בספר בן גוריון, דכשחזרו אל ירושלים בנו המזבח ויתנו בשר זבח ואש קדושה לא מצאו ויצעקו אל ה', ותצא אש מעל המזבח, והיה האש על המזבח עד הגולה השלישית, ויעשו חנוכת המזבח בחודש כסלו בכ"ה בו. ומאחר שכן נכון מאוד טעם זה, כי ראוי לקבוע יום הנס שחנכו את המזבח ונענו באש שלא פסקה עד הגולה, ולכן קראוהו חנוכה כי הוא נס הקבוע והתדיר באש הקדושה שבאה ונקבעה שם. עכ"ל. מדבריו עולה כי בחנוכה היה גילוי של הארת שכינה באש מן השמים כמו שהיה בחנוכת המשכן. וכן כתב ביסוד ושורש העבודה בשער המפקד, שחנוכה זה זמן של השראת

שכינה. וכן כתב בשפת אמת חנוכה תרמ"ז וז"ל: בעניין שם חנוכה, איתא דהיה אז חנוכת המזבח, והעניין הוא דדרשו חז"ל ובאו בה פריצים ויחללוהו כיון שבאו פריצים נעשית חולין, דבודאי כששקצו מלכי יון את המזבח לע"ז נסתלקה השכינה, וכמו כן האש שירדה מן השמים (כדאמרינן ביומא דבבית שני נמי הוה אש מן השמים ורק סיוע לא מסייע) נסתלקה אז, א"כ אח"כ כשנעשה הנס בודאי חזרה האש בנס דנרות וחזרה הקדושה למקומה ונתחנך הבית. עכ"ל. ומדבריו עולה שע"י נס הנרות חזרה האש וחזרה הקדושה למקומה. וראה גמרא שבת כב, ב שהמנורה במקדש הייתה עדות לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל וכו', וכל זמן שהיו ישראל חביבין היה נס שהיא הייתה דולקת כל היום. מעתה יש לומר שיסוד דין השמחה שבחנוכה לדעת אור זרוע והרמב"ם הוא בהיות ימי החנוכה ימים של חזרה שכינה למקדש, כאשר לאור זרוע זה מתבטא בחנוכת המשכן, ולרמב"ם במנורה.

לדברים אלה יש גם השלכה מעשית על התנהגותנו בחנוכה. וכך כותב הצ"ח בדרושי חנוכה (דרוש לד): בימים הללו של חנוכה ראוי ליתן לב לתקן כל הדברים הגורמים לשכינה שתסתלק מישראל, שזה היה כוונת היוונים. והנה בעוה"ר בעת הגלות אפס מקום להשראת השכינה כי חרב בית מקדשנו, והקב"ה ברחמי השאיר לנו שארית ככתוב ואהי להם מקדש מעט וגו' אלו בתי כנסיות, ושם השכינה שורה. ואלו המדברים בבית הכנסת אין לך מורד במלכו של עולם בהיכלו לפניו גדול מזה, וזה מטמא אויר הקודש דוגמת היוונים שטמאו את המזבח, כי זה מעמיד צלם בהיכל.

בימינו אלה, שהם זמן של מעבר מתקופה לתקופה כפי מה שאנו רואים את תסיסת הרוחות והדעות, נראים הדברים שכדי ליתן כח בתקופה הבאה שתישא עמה את כל כח החיים של העבר, צריך להתאמץ לינוק מכל חלקי הטוב של התקופות שעברו. אין הדור מסוגל להיות מתפרנס רק מהכח היסודי של ההווה ולא של איזה תקופה פרטית, כי אם צריך להרחיב את ההשקפה על כל הדורות וכל הזמנים, ולצרף כפי היכולת את כל הצדדים האפשריים להיות מצטרפים יחד. על כן פירות הרוח הנשארים לנו מהדורות הקודמים צריכים שישמשו כולם יחד בסדר סיסטמתי. אי אפשר להבין תקופה אחת כשהיא בפני עצמה, רק צריכה היא לעולם להיות מחוברת עם התקופות הקודמות והמאוחרות לה, אז תובן לנו תכליתה... זאת היא העצה של השלמת ההבנה ומילוי כח השימוש וההנאה מכל דור ודור חכמי וסופרינו, על ידי שנתרגל בסקירה רחבה מקפת וכוללת ביחש המצטרף, ועתידין כל הנביאים שיאמרו כולם שירה בקול אחד. וזה יהיה בשלימות לעתיד לבוא, 'ביום חבוש ד' את שבר עמו', ואנחנו חייבים להתקרב לזה כפי היכולת.

(הראי"ה קוק, לנבוכי הדור, פרק מט)